

Ahlak Temelli Ekonomi: İslam Ahlak Ekonomisinin Kuramsal Temelleri ve Bileşenleri

Morality-Based Economy: Theoretical Foundations and Components of Islamic Moral Economy

Sercan Karadoğan

Dr, İstanbul Ticaret Odası
İTOSAM Dr, İstanbul Araştırmaları
Birim Yöneticisi
İstanbul/Türkiye
sercankaradogan@gmail.com

Dr, Istanbul Chamber of Commerce
ITOSAM Dr, Istanbul Researches Unit
Manager
Istanbul/Turkiye
ORCID: 0000-0001-9069- 5288

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Types
Geliş Tarihi | Received
Kabul Tarihi | Accepted
Yayın Tarihi | Published
Yayın Sezonu | Pub Date Season
Sayı | Issue
Sayfa | Pages

Araştırma | Research Article
03 Aralık | December 2023
23 Aralık | December 2024
31 Aralık | December 2024
Aralık | December
8
04-22

Atıf | Citation

Karadoğan, S. (2024). Ahlak Temelli Ekonomi: İslam Ahlak Ekonomisinin Kuramsal Temelleri ve Bileşenleri. *Maruf İktisat İslâm İktisadi Araştırmaları Dergisi*, (8), 04-22.
DOI: 10.58686/marufiktisat.1399776

İntihal | Plagiarism | Telif Hakkı | Copyright

Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır.
İntihal tespit edilmemiştir
This article has been scanned by iThenticate.
No plagiarism detected.
Yayıncı | Published by
Maruf Eğitim Araştırma ve Dayanışma Vakfı
Maruf Education Research and Solidarity Foundation

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları
CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.
Author(s) publishing with the journal retain(s) the
copyright to their work licensed under the
CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. | It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Sercan Karadoğan).

Ahlak Temelli Ekonomi: İslam Ahlak Ekonomisinin Kuramsal Temelleri ve Bileşenleri*

Öz

Bu makale, İslam ahlakının ekonomik sistem üzerindeki kurucu rolünü ele almaktadır. Çalışma, İslam'da ahlak ve ekonominin ilişkisini tarihsel ve çağdaş bağlamlarda inceleyerek İslam ekonomisinin temellerini ve bileşenlerini değerlendirmektedir. İslam'da ve özellikle Kur'an'da ahlak ve ekonominin hangi kavramlar bağlamında ele alındığı incelendikten sonra, İslam ekonomisi literatüründe yer alan farklı sosyo-ekonomik modeller ve örnekler üzerinden bir tartışma yürütülmektedir. Ekonomiyle ahlak arasındaki güçlü ilişkiyi vurgulayan İslam ahlak ekonomisi kavramsallaştırması öne çıkarılmaktadır. İslam ahlak ekonomisinin kuramsal temelleri dört ana aksiyom çerçevesinde ele alınmaktadır: tevhid, denge, özgür irade ve sorumluluk. Kur'an'daki bir ayeti ve İslam ahlak sistemine dayalı aksiyomlar, bireysel ve toplumsal düzeyde uyum ve adaleti sağlamada yol gösterici bir model sunmaktadır. Sonuç olarak, İslam ahlak ekonomisinin modern dünyada alternatif bir ekonomik paradigma olarak daha fazla görünürlük kazanması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Ahlak Ekonomisi, Ahlak ve Ekonomi, İslam İktisadı, İktisadi Düşünce Tarihi.

JEL Sınıflandırması: Z12, P48, B59

Morality-Based Economy: Theoretical Foundations and Components of Islamic Moral Economy

Abstract

This article examines the foundational role of Islamic ethics in shaping economic systems. It explores the historical and contemporary relationship between ethics and economics in Islam, delving into the principles and components of Islamic economics. After analyzing how ethics and economics are addressed in the Qur'an and Islamic tradition, the article discusses various socio-economic models and examples in Islamic economics literature. The conceptualization of Islamic moral economy, emphasizing the strong relationship between ethics and economics, is highlighted. The theoretical foundations of Islamic moral economy are evaluated through four main axioms: tawhid (unity), balance, free will, and responsibility. The Qur'anic birr verse and axioms derived from the Islamic moral system offer a guiding framework for achieving harmony and justice at both individual and societal levels. The study concludes that Islamic moral economy needs greater visibility as an alternative economic paradigm in the modern world.

Keywords: Islamic Moral Economy, Ethics and Economics, Islamic Economics, History of Economic Thoughts.

JEL Classification: Z12, P48, B59

*Bu makale, "Ahlak Bağlamında Kapitalizm ve İslam Ekonomisi Karşılaştırması" (Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2021) konulu doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır. This article has been prepared using insights from the doctoral dissertation titled "Comparison of Capitalism and Islamic Economics in the Context of Morality" (Marmara University, Institute of Middle Eastern and Islamic Countries Studies, Istanbul, 2021).

Giriş

Ekonomi, tarih boyunca insanoğlunun hem bireysel hem de toplumsal yaşantısının merkezinde yer almıştır. Ancak ekonomik faaliyetlerin ahlaki temelleri, modern ekonomi anlayışında çoğu zaman göz ardı edilmiş, ahlak ve ekonomi arasındaki kopukluk derinleşmiştir. Bu durum, bireylerin ahlaki sorumluluklarını ve toplumsal faydayı dikkate almadan hareket etmelerine yol açmış, küresel ölçekte ekonomik krizlere ve toplumsal eşitsizliklere neden olmuştur. Özellikle son yüzyılda meydana gelen ekonomik bunalımlar, kapitalist sistemin ahlaki boyutunu yeniden düşünmeyi zorunlu kılmıştır. Ne var ki, çağdaş iktisat literatüründe ahlak ve ekonomi ilişkisine yönelik eleştirel ve yapıcı çalışmalar hâlâ sınırlı kalmaktadır.

Heterodoks iktisat okulları, bu ahlak dışı eğilimlere eleştirel bir yaklaşım geliştirmiştir. Moral economy (ahlaki ekonomi) ve socio-economy (toplum ekonomisi) gibi yaklaşımlar, ekonomik faaliyetlerin toplumsal değerler, adalet ve dayanışma gibi kavramlarla yeniden ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Bu yaklaşımlar, ekonomik kararların yalnızca bireysel faydaya değil, toplumsal faydaya hizmet etmesi gerektiğini öne sürer. Ancak bu eleştiriler, mevcut ekonomik sistemlerde yeterince karşılık bulmamış ve yaygın olarak uygulanmamıştır. "İslam ekonomisi" ise ana akım neoklasik iktisadın bu yaklaşımlarına bir tür tepki olarak 20. yüzyılın ortalarında doğmuştur. Bu bağlamda İslam Ekonomisi ana akımdan ayrı ve heterodoks iktisat okullarından farklı bir çerçevede sunarak ahlakın ekonomiye entegrasyonu için yeni bir bakış açısı geliştirmeyi vadetmektedir.

Bu çalışma, İslam ahlak ekonomisinin temel prensiplerini ve bu prensiplerin bireysel ve toplumsal yaşamda nasıl uygulanabileceğini incelemektedir. İslam ahlakı, ekonomi üzerindeki kurucu etkisiyle birey ve toplum arasında bir denge oluşturmayı hedefler. Bu kapsamda, İslam ahlak ekonomisinin temel aksiyomları, İslam'ın ekonomik sistemine dair teorik bir altyapı sunar.

Makale, üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, İslam'da ahlak ve ekonomi arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik kapsamlı bir literatür tartışması sunmakta ve bu alandaki mevcut çalışmaların analizini yapmaktadır. Bu noktada iki ayrı sınıflandırma ve dönemlendirme yapılmıştır. Geleneksel dönemde İslam toplumlarında ve düşüncesinde ahlak ve ekonominin nasıl ele alındığı bir bölümde; çağdaş dönemde İslam ekonomisi literatüründe ahlak ve ekonominin nasıl ele alındığı ise ayrı bir bölümde taranmış ve detaylandırılmıştır. İkinci bölüm, Kur'an'daki ahlaki normların ekonomik süreçlerle ilişkisini incelemekte ve ahlak ile ekonomi arasındaki kesişim noktalarını açıklamaktadır. Üçüncü bölüm ise, elde edilen bulgular ışığında alternatif sosyo-ekonomik modellerin temel ilkelerini ve bileşenlerini ortaya koymaktadır. Bu bölümde tevhid, denge (adalet ve ihsan), özgür irade ve sorumluluk gibi temel aksiyomlar üzerinde durulacak ve bu aksiyomların bireysel davranışlardan kurumsal yapılara kadar uzanan etkileri ele alınacaktır. Ayrıca, Kur'an'da *birr* ayeti olarak bilinen Bakara Suresi'nin 177. ayeti üzerinden İslam ahlak ekonomisinin toplumsal ve bireysel boyutları incelenecektir. Sonuç kısmında ise çalışmanın genel çıkarımları tartışılmakta ve literatüre olan katkıları değerlendirilmektedir.

1. İslam'da Ahlak ve Ekonomi İlişkisi: Literatür Taraması

Bu bölümde, İslam iktisadı düşünce geleneğini oluşturan kavram, kurum ve literatüre odaklanılarak bu alanın ahlaki boyutları incelenecektir. Geleneksel İslam düşüncesinde iktisadi ilişkiler ile ahlak alanı arasında bütünlük bir yapı olduğu görülmektedir. İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren Müslüman alimlerin, piyasa düzeni, adil fiyat, riba yasağı, hisbe, kamu maliyesi gibi birçok ekonomik ve ahlaki konuya dair özgün görüşler geliştirdiği bilinmektedir. Bu literatür, yalnızca teorik bir birikim sunmakla kalmamış, aynı zamanda İslam'ın değer ve normlarını yansıtan bir ekonomik düzenin temelini oluşturmuştur.

Son yıllarda, bu geleneksel birikime dayalı olarak çağdaş İslam iktisadı literatürü de gelişim göstermiştir. Çağdaş dönemde bu literatür, İslam ekonomisini çağdaş dünyadaki ekonomik krizlere çözüm sunabilecek bir alternatif olarak tartışmaktadır. Özellikle faizsiz finansman, adil gelir dağılımı, sürdürülebilir kalkınma gibi alanlarda önemli katkılar sunmaktadır. Bu bölüm, klasik ve çağdaş literatürü ele alarak, İslam'da ahlak ve ekonomi arasındaki ilişkiyi derinlemesine analiz etmeyi amaçlamaktadır.

1.1. Geleneksel Dönemde İslam'da Ahlak ve Ekonomi

Geleneksel dönem Müslüman alimleri, düşünürleri ve fakihlerinin iktisadi fikirleri, fıkah ve şeriat sistemine dayalı olarak hem ahlaka hem de dine içkin bir yapı sergilemektedir (Al-Daghistani, 2017b, s. 112). İslam iktisadı literatürünü bütünüyle ele almak bu bölümün kapsamını aşacağından, yalnızca literatürde öne çıkan isimler, kavramlar ve kurumlara odaklanılacaktır.

İslam'da iktisadi düşünce geleneği, İslam'ın ilk kuruluş yıllarına ve halifeler dönemine kadar uzanmaktadır (Islahi, 2019b, s. 20). Müslüman düşünürler, pazar düzeni, riba yasağı, adil fiyat, hakkaniyetli dağıtım, hisbe, kazanç ve ticaret gibi iktisadi

meselelere dair önemli bir literatür geliştirmiştir. Bu eserlerin bir kısmı doğrudan iktisadi konuları ele alırken, bir kısmı ise hukuki, felsefi ve ahlaki bir çerçeve sunmaktadır (Al-Daghistani, 2017a; Ghazanfar, 2003, 2015; Kallek, 1997a; Orman, 1999; Tabakoğlu, 2013). Müslüman toplumlarının bu alandaki katkıları, İslam'ın değerleri ve normlarıyla uyumlu, özgün ve çok boyutlu bir karakter taşımaktadır. Batı iktisat literatüründe genellikle ihmal edilen bu literatür, son yıllarda yapılan çalışmalarla yeniden incelenmiş ve eksik halkalar gün yüzüne çıkarılmıştır (Islahi, 2005, 2019b).

İktisat tarihçisi Abdul Azim Islahi, İslam iktisadi düşüncesinin dönemlendirilmesini üç aşamada ele almaktadır. İlk dönem, Hicri 11'den Hicri 100'e kadar süren ve "kuruluş yılları" olarak adlandırılan dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde İslam'ın özgün fikirleri herhangi bir dış etki olmadan Kur'an ve sünnet merkezli bir yaklaşım etrafında şekillenmiştir. İkinci dönem, Hicri 2 ile 5. yüzyıllar arasında gerçekleşen ve "tercüme dönemi" olarak bilinen süreçtir. Bu dönemde, yabancı medeniyetlerden yapılan tercüme ve Müslüman düşünürlerin bu eserlere yaptıkları katkılar öne çıkmıştır. Üçüncü dönem ise Hicri 6 ile 9. yüzyılları kapsayan ve İslam düşüncelerinin Avrupa'ya aktarılmasını sağlayan "aktarım dönemidir" (Islahi, 2005, ss. 11-12).

İslam'ın ilk yıllarında yazılan eserlerin genel özelliği, iktisadi, sosyal ve siyasal konuları Kur'an ve sünnet merkezli bir yaklaşımla ele almalarıdır. Bu dönemde Müslüman düşünürler; devletin ekonomideki rolü, kamu maliyesi, vergilendirme, kamu borçlanması, kamu harcamaları ve paranın işlevi gibi makro konulara odaklanmıştır (Islahi, 2019b, ss. 20-24). Benzer şekilde piyasa kusurları, fiyat kontrolü, üretim, iş bölümü, kâr ve ücretler gibi mikro konularda da önemli katkılar yapılmıştır (Islahi, 2019b, ss. 24-28).

Islahi'nin sınıflandırmasındaki ikinci dönem, Yunan ve Fars medeniyetlerinin kültür birikiminin İslam coğrafyasında keşfedildiği, bu eserlerin okunduğu ve şerh edildiği "tercüme dönemi"dir. Bu dönemde yapılan tercüme, İslam dünyasında zengin bir entelektüel birikimin gelişimine katkıda bulunmuştur. Ayrıca, yabancı medeniyetlere ait bu kültürel miras, Müslüman düşünürlerin katkılarıyla unutulmaktan kurtulmuştur (Islahi, 2005, s. 14).

Tercüme yoluyla gelen fikirlerin İslam kültürüne entegrasyonunda üç ana yaklaşım geliştirilmiştir. İlk grup, bu fikirleri reddederek İslami bilgi mirasının yeterli olduğunu savunmuştur. İkinci grup, İslami inanç ve ilkelerle çelişmeyen fikirlerin kabul edilebileceğini belirtmiştir. Üçüncü grup ise, bu unsurların bütün olarak İslam düşüncesine dahil edilmesini savunmuştur (Islahi, 2005, ss. 14-15; Orman, 2019).

İslam iktisat düşüncesi, klasik dönem eserleriyle güçlü bir birikim sunmaktadır. Bu eserler arasında Kitâbü'l-Harâc, Kitâbü'l-Emvâl, Kitâbü'l-Hisbe, Fütüvvetnâme ve ilm-i tedbir-i menzil kitapları yer almaktadır. Özellikle harâc ve emvâl literatürü, kamu ekonomisi ve mali hukuk çerçevesinde önemli bir yer tutmaktadır (Kallek, 2004, s. 7). Harâc terimi, vergi ve devlet gelirlerini, özellikle de toprak vergisini ifade ederken, emvâl ise maddi varlık ve serveti kapsayan genel bir kavramdır (Kallek, 2004, ss. 7, 11).

İslam'ın ilk yıllarında iktisadi düşünceye katkıda bulunan birçok isim bulunmaktadır. Bunlar arasında Ebu Yusuf (731-798), kamu maliyesi ve yönetimi alanında yaptığı çalışmalarla öne çıkmaktadır. Abbasi Halifesi Harun Reşid için yazdığı Kitâbü'l-Harac, kamu finansı, vergilendirme, dağılım, fiyat düzenlemeleri ve faiz gibi konuları kapsamlı bir şekilde ele almaktadır (Ghazanfar, 2020, s. 369; Islahi, 2019b, s. 21). Ebu Yusuf'un eserinde ayrıca dini, sosyal ve siyasal meseleler ele alınmış ve adil yönetim ile adil vergilendirme ilkelerine vurgu yapılmıştır. Kamu yararını merkeze alan bu yaklaşım, hükümdarın halkın refahını gözetmesi gerektiği fikrine dayanmaktadır (Islahi, 2019b, s. 20). Ebu Ubeyd, Kitâbü'l-Emvâl adlı eserinde vergi ve arazi hukuku ile devlet yönetimine ilişkin önemli bilgiler sunmuştur. Eserde, Kur'an ve sünnet temelinde vergi düzenlemeleri ve paranın standardizasyonu gibi konular ele alınmaktadır (Kallek, 2002a).

Ebu Ubeyd, Kitâbü'l-Emvâl adlı eserinde vergi ve arazi hukuku ile devlet yönetimine ilişkin önemli bilgiler sunmuştur. Eserde, Kur'an ve sünnet temelinde vergi düzenlemeleri ve paranın standardizasyonu gibi konular ele alınmaktadır (Kallek, 2002a). Vergilendirme konusunda Müslüman düşünürler, düşük vergi oranlarının ekonomik motivasyonu artıracağı savunmuşlardır. İbn Haldun, adil vergilendirmenin devletin istikrarında önemli bir rol oynadığını belirtmiştir. İslami anlayışta, vergilerin temel amacı ihtiyaç sahiplerinin desteklenmesi ve toplumsal dayanışmanın sağlanmasıdır (Islahi, 2019b; Tabakoğlu, 2013).

Muhammed eş-Şeybânî (750-804), Kitâbü'l-Kesb adlı eseriyle mikro iktisat alanında öncü olmuştur. Eser, kazanç, tüketim ve üretim gibi konuları dini ve ahlaki çerçevede ele almaktadır (Al-Jarhi, 2020; El-Ashker & Wilson, 2006). Tüketim ve kazanç ilişkisi, temel ihtiyaçlar (zaruriyyat), mutedil ihtiyaçlar (haciyyat) ve iyileştirmeler (tahsiniyyat) çerçevesinde değerlendirilmiştir (Orman, 2015a; Al-Jarhi, 2020). Hisbe literatürü, İbn Uhuve ve İbn Teymiyye gibi isimlerin katkılarıyla İslam iktisadi düşüncesinin önemli bir parçasını oluşturur. Hisbe, "iyiliği (maruf) emretmek ve kötülükten (münker) alıkoymak" ilkesine dayanarak, kamu düzeninin ve genel ahlakın korunmasını amaçlar (El-Ashker & Wilson, 2006; Kallek, 1998). Hisbe, toplum ve devlet haklarının ihlal edilmesini önlemeyi amaçlar. İbn Teymiyye, hisbenin ilkelerini ve muhtesipin görevlerini açıklamış, piyasa kusurlarının giderilmesi için alınması gereken önlemleri ayrıntılı bir şekilde ele almıştır (Al-Jarhi, 2020; El-Ashker & Wilson, 2006).

İslam düşüncesinin önemli mihenk taşlarından Gazzâlî, dini ve iktisadi hayatı bir bütün olarak ele almış ve ekonomik faaliyetleri, tüketim ve servet birikimini takva ile ilişkilendirmiştir. Ona göre, bireyin ekonomik faaliyetleri yalnızca helal sınırlar içinde değil, aynı zamanda Allah'ın hoşnutluğunu kazanmayı hedeflemelidir (Ghazanfar, 2020; El-Ashker & Wilson, 2006). Gazzâlî, ekonomik faaliyetleri sosyal sorumluluk kapsamında değerlendirmiş ve kamu yararı (maslahat) kavramına vurgu yapmıştır. O, ekonomik faaliyetlerin bireysel ve toplumsal faydalar hiyerarşisi (zaruriyyat, haciiyyat, tahsiniyyat) çerçevesinde düzenlenmesi gerektiğini savunmuştur (Ghazanfar & Islahi, 2015; Orman, 2007). Kısacası Gazzâlî ekonomik faaliyetlerin hukuki sınırların ötesine geçerek ahlaki ve dini prensiplerle şekillenmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre, birey ekonomik faaliyetlerini ahiret kazancını gözeterek gerçekleştirmelidir (Islahi, 2019b; Orman, 2007).

İlm-i tedbir-i menzil, İslam düşüncesinde ahlak ve ekonomi arasındaki ilişkiyi ev yönetimi bağlamında ele alan bir literatürdür. Bu alan, hane halkının geçimi, mal yönetimi ve tüketim gibi ekonomik faaliyetlerin ahlaki bir çerçevede düzenlenmesini amaçlar. Yunan felsefesindeki etikos (etik), oikonomia (ekonomi) ve politikos (politika) kavramlarının İslam düşüncesindeki karşılığı olan bu yaklaşım, İslam filozofları arasında yaygın bir şekilde benimsenmiştir (M. S. Aydın, 1989).

İslam literatüründe pratik ahlakın üç ana bölümünden biri olarak kabul edilen ilm-i tedbir-i menzil, Tehzibü'l-Ahlâk, Ahlâk-ı Nâsirî ve Ahlâk-ı Alâî gibi eserlerde detaylı şekilde ele alınmıştır. Bu eserler, ev yönetiminin sadece ekonomik değil, aynı zamanda ahlaki ve manevi yönlerini tartışan temel kaynaklardır (Çağrı, 2006a; Beşer, 2014). Literatür, bireysel çıkarın ötesinde toplumsal dayanışmayı destekleyen bir ekonomik düzenin ahlaki temellerini vurgular (Al-Jarhi, 2020; Islahi, 2005).

İlm-i tedbir-i menzil literatüründe, aile bireylerinin hak ve sorumlulukları, malın korunması, tasarruf ve tüketim dengesi gibi konular önemli bir yer tutar. İbn Miskeveyh ve Nasîrüddin Tûsî gibi düşünürler, ekonomik düzenlemelerin adalet ve hikmet erdemleri doğrultusunda yapılması gerektiğini savunmuştur. Bu düzenlemeler hem bireysel hem de toplumsal refahı hedefler (Çağrı, 2006a; Kallek, 2004).

Aile reisi, bu anlayışta sadece ekonomik sorumlulukları yerine getiren bir kişi değil, aynı zamanda ahlaki ve manevi rehberlik sağlayan bir figür olarak değerlendirilir. Harcamalarda israftan kaçınılması ve gelirlerin toplumsal dayanışmayı artıracak şekilde yönlendirilmesi gerektiği sıklıkla vurgulanır. Aile, bu bağlamda hem ekonomik hem de ahlaki bir okul olarak görülür. Çocukların ahlaki ve ekonomik eğitimi, ailenin temel görevlerinden biri olarak ele alınır (Beşer, 2014).

1.2. Çağdaş Dönemde İslam Ekonomisi ve Ahlak

Çağdaş İslam iktisadı, 20. yüzyılın ortalarında, kapitalizm ve sosyalizm gibi sistemlerin adaletsizliklerine eleştirel bir bakışla ortaya çıkmış ve İslam'ın ahlaki ve dini değerlerine dayalı alternatif bir ekonomik sistem geliştirme çabası olarak şekillenmiştir. Bu çabalar, özellikle faizsiz finans, sosyal adalet ve gelir dağılımı gibi kavramlar üzerine yoğunlaşmıştır. Çağdaş İslam iktisadı, ekonomik faaliyetlerin sadece bireysel çıkarı değil, aynı zamanda toplumsal dayanışmayı ve ahlaki sorumluluğu öncelikli bir sistemi temsil eder (Chapra, 2000; Siddiqi, 2004).

Çağdaş İslam iktisadının temelleri, İslam'ın ana kaynaklarına dayalı bir ekonomik sistem kurmayı hedefleyen düşünürler tarafından atılmıştır. Muhammed Hamidullah, çağdaş İslam ekonomisi literatüründe öncü isimlerden biri olarak, İslam'ın ahlaki temellerini ekonomik süreçlere entegre etmeyi savunmuştur. Hamidullah'ın görüşleri, kapitalizmin bireyselci ve sosyalizmin toplumsal düzeyde bireyi feda eden yapısına karşı, dengeli ve adalet temelli bir ekonomik sistem önerir. Faizsiz finans, zekât ve vakıf gibi İslami uygulamaların ekonomik düzenin temel taşları olması gerektiğini savunan Hamidullah, bu sistemin kapitalizm ve sosyalizm gibi ideolojilere karşı bir alternatif sunduğunu belirtmiştir (Islahi, 2019a).

Bu erken tartışmalar, Hint alt kıtasındaki düşünürler tarafından daha sistematik hale getirilmiştir. Mevdudi ve Seyyid Kutub, kapitalizm ve sosyalizm sistemlerini İslami değerlere aykırı bularak reddetmiş ve İslam ekonomisinin bu sistemlere alternatif olabileceğini savunmuşlardır. Mevdudi'ye göre, ekonomik sistemler toplumun ahlaki ve kültürel değerleriyle uyumlu olmalıdır ki bu da ancak İslam'ın ilkelerine dayalı bir düzen ile mümkün olabilir. Kutub ise, mevcut ekonomik sistemleri "cahiliye" düzenine benzetmiş ve İslam ekonomisinin bu adaletsizlikleri çözebilecek tek sistem olduğunu savunmuştur (Kutub, 2007; Dağ, 2016).

1970'lerden itibaren çağdaş İslam iktisadı kurumsallaşma sürecine girmiştir. Mekke'de düzenlenen ilk İslam ekonomisi konferansı (1976), bu alandaki teorik tartışmaların bir disiplin çatısı altında ele alınmasına öncülük etmiştir. Bu dönemde, özellikle İslami finans, zekât temelli sosyal güvenlik mekanizmaları ve ahlaki temellere dayalı ekonomik modeller geliştirilmiştir (Kahf, 2019).

Umer Chapra, İslam ekonomisinin sosyal adalet, gelir dağılımı ve ekonomik denge gibi hedeflere odaklandığını vurgulamış ve ekonomik büyümenin ahlaki değerlerle uyumlu hale getirilmesi gerektiğini savunmuştur (Chapra, 2000, 2017). Muham-

mad Nejatullah Siddiqi, faizsiz finans sistemini çağdaş ekonomilere entegre etmenin yollarını incelemiş ve İslam ekonomisinin temel değerlerinin pratik uygulamalara dönüştürülmesi gerektiğini belirtmiştir (Siddiqi, 2004). Monzer Kahf, vakıf ve zekât uygulamalarının çağdaş ekonomik sistemlerde sosyal dayanışmayı güçlendiren temel araçlar olarak nasıl kullanılabileceğini göstermiştir (Kahf, 2003).

Çağdaş İslam iktisadi literatüründe Islamic Moral Economy (İslam ahlak ekonomisi) kavramı, ekonomik faaliyetlerin ahlaki temellere dayandırılmasını savunan bir yaklaşım olarak öne çıkmıştır. Bu bağlamda, Naqvi, İslam ekonomisini ahlaki temeller üzerine inşa eden önemli isimlerden biridir. Naqvi'ye göre, ekonomik büyüme, ahlaki değerlerle uyumlu olduğu sürece anlamlıdır. Bu nedenle, İslam ekonomisi bireylerin sadece maddi refahını artırmayı değil, aynı zamanda manevi huzur ve toplumsal dayanışmayı sağlamayı amaçlar. Naqvi, ekonomik davranışların, Allah'a hesap verebilirlik bilinciyle şekillenmesi gerektiğini ve bireysel faydanın toplumsal fayda ile dengelenmesini vurgulamıştır (Naqvi, 1981).

Mehmet Asutay, Islamic Moral Economy kavramını geliştirerek, İslam ekonomisinin ahlaki ve etik temellerini çağdaş dünyaya uyarlamıştır. Asutay'a göre, İslam ekonomisi, kapitalist ekonomik modellerin aksine, bireyci değil topluluk odaklıdır ve insan-doğa ilişkisini sürdürülebilir bir çerçeveye oturtur. İslam'ın ahlaki ilkeleri, ekonomik faaliyetlerin merkezine yerleştirilerek, adalet, dayanışma ve insan onurunu önceleyen bir sistemin oluşturulmasını sağlar (Asutay, 2007, 2012).

Naqvi ve Asutay'ın ortak vurgusu, ekonomik faaliyetlerin yalnızca bireysel kazanç odaklı değil, toplumsal fayda ve ahlaki sorumluluk temelinde yürütülmesi gerektiğidir. Bu anlayışta, bireylerin tüketim alışkanlıkları, üretim kararları ve ekonomik ilişkileri hem bu dünyada hem de ahirette karşılaşılabilecek sonuçları gözeterek şekillendirilir.

Kısacası çağdaş dönem İslam iktisadi da geleneksel İslam iktisat düşüncesinden bağımsız olmayacak şekilde, bireylerin maddi ve manevi ihtiyaçlarını bir arada gözetilen bir sistemi ve anlayışı temsil eder. Bu sistem, bireylerin sadece maddi refahlarını değil, aynı zamanda manevi huzurlarını ve toplumsal dayanışmayı artırmayı hedefler. İslam ekonomisi, birey ve toplum arasında bir denge kurarak, ekonomik faaliyetlerin ahlaki bir çerçevede şekillenmesini sağlar. Maddiyatçılığın ötesine geçen bu yaklaşım, insanı "Allah'ın halifesi" olarak tanımlayan bir ekonomik anlayışa dayanır (Naqvi, 1981; Khan, 2017).

Bu bölümde, İslam'da ahlak ve ekonomi arasındaki ilişki hem geleneksel hem de çağdaş literatür bağlamında ele alınmıştır. İslam düşüncesinin ahlaki temellere dayalı ekonomik sistem önerileri, geleneksel dönemde Müslüman düşünürlerin fıkıh, ahlak ve ekonomi arasında kurduğu bütüncül yaklaşımlarla şekillenmiştir. Bu dönem eserlerinde, adil fiyat, riba yasağı, kamu maliyesi ve hisbe gibi temel iktisadi kavramlar, ahlaki ilkelerle ilişkilendirilerek derinlemesine incelenmiştir. Çağdaş dönemde ise bu yaklaşımlar, modern ekonomik krizlere alternatif sunmayı hedefleyen bir çerçeveye evrilmiştir. Özellikle faizsiz finans, adil gelir dağılımı ve sürdürülebilir kalkınma gibi alanlar, çağdaş İslam iktisadının odak noktaları olmuştur.

Hem geleneksel hem de çağdaş yaklaşımlar, bireylerin maddi refahı ile manevi huzurunu dengede tutmayı, toplumsal dayanışmayı artırmayı ve ekonomik faaliyetlerin ahlaki bir çerçeveye oturtulmasını temel almıştır. Naqvi ve Asutay gibi çağdaş isimlerin geliştirdiği Islamic Moral Economy anlayışı, İslam ekonomisinin ahlaki ve etik temellerinin modern dünyada nasıl uygulanabileceğine dair önemli katkılar sunmuştur.

2. Kur'an'da Ahlak ve Ekonomi: Kavramsal Çerçeve

İslam ekonomisi düşüncesi, yalnızca teorik literatürden ibaret değildir; bu düşüncenin kökleri Kur'an'ın ahlaki ve ekonomik ilkelerine dayanmaktadır. İslam ekonomisinin temellerini oluşturan kavramların birçoğu, doğrudan Kur'an'da yer almaktadır. Bu bağlamda, ahlak ve ekonominin iç içe geçmiş yapısı, ilahi mesajın bir parçası olarak şekillenmiştir. Kur'an, ekonomik faaliyetleri maddi kazancın ötesinde, bireysel sorumluluk ve toplumsal dayanışma temelinde ele alır. Bu bölümde, Kur'an'da ekonomi ve ahlak konusu detaylı bir şekilde ele alınacak; İslam'ın ekonomik düzenine yön veren temel ilkeler analiz edilecektir. Ayrıca Kur'an'ın iktisadi sistematiğine ışık tutan ana kavramlar, normlar, ilkeler ve düzenlemeler değerlendirilecektir.

Kur'an, insanın doğasındaki olumsuz eğilimleri adalet ve iyilik ilkeleriyle dengelemeyi amaçlar. İnsan davranışlarının merkezi bir öneme sahip olduğu Kur'an, toplumsal ilişkiler ve ekonomik alanı düzenleyen kapsamlı bir ahlak sistemi sunar. Bu sistem, bireylerin hem bu dünyada hem de ahiretteki sorumluluklarını gözetir; bireyin ahlaki ve ekonomik davranışlarını sınırlandırarak toplumsal adaleti tesis etmeyi hedefler.

Kur'an, ahlaki ilkeler ile ekonomik düzenlemeleri bir bütünlük içinde ele alır. Ayetlerde ekonomik normlar, insanın doğasına ve davranışlarına dair çözümlenmelerle desteklenir. İnsanın hırs, cimrilik, nankörlük gibi fitri eğilimleri; adalet ve iyilik ilkeleriyle dengelenerek kontrol altına alınması gereken özellikler olarak vurgulanır (Hasanuzzaman, 2018). Örneğin, insanın mal

biriktirme arzusu ve kaynakların tükenmesine yönelik korkusu baskın bir şekilde öne çıkar ve davranışlarını şekillendirir (17:100; 47:37).

Kur'an ayetleri, ekonomik normları ve ahlaki ilkeleri doğrudan veya dolaylı şekilde ele alır. Bu dolaylı ele alımlar, kıssalar veya sosyal sorumluluğa yapılan vurgu üzerinden gerçekleşir. Hasanuzzaman (2018), Kur'an'daki iktisadi meseleleri beş ana başlık altında toplar:

- Temel kavramlar:** Rızık, meta, infak, ihsan gibi.
- Toplumsal davranışa ilişkin kurallar:** Adalet, iyiliğin emredilmesi, kötülükten alıkonulması ve sosyal sorumluluklar.
- İktisada ilişkin göstergeler:** Mülkiyet, servet, zenginlik ve fakirlik gibi.
- Kamu politikaları için ilkeler:** Sözleşmelere uyma, ahitleri yerine getirme, kaynak kullanımına ilişkin kurallar.
- İslam öncesi döneme ait iktisadi kurumlar:** İslam öncesi toplumlara ve medeniyetlere dair kıssalar.

Bu sınıflandırma, Kur'an'ın iktisadi sistematığı ve mantığını anlamak için bir çerçeve sunar. Kur'an'da geçen ekonomik kavramlar arasında rızık, ihsan, infak, fazl, hayr, fesad gibi terimler öne çıkar. Bunun yanında, mülkiyet, zenginlik, fakirlik, helal ve haram gibi kavramlar, bireyler arası ilişkilerin düzenlenmesinde temel bir rol oynar. Örneğin, merkezi kavramlardan olan rızık, Allah'ın insanlara bahşettiği geçim kaynağıdır ve adil paylaşımı esastır.

Kur'an insan davranışlarına ilişkin de çok kapsamlı ve çok boyutlu analizler sunmaktadır. İnsanın maddi ve manevi arzuları, hırsları, egosu, dürtü ve meyilleri Kur'an'da çeşitli örnekler ve kıssalarla geniş bir şekilde ele alınır. Tüm bu bileşenlerin insana içkin olduğu, insanın bunları kontrol etmesi veya bunlar tarafından kontrol edilmesiyle başarı ve başarısızlığa ulaşacağı tekrar tekrar farklı bağlamlarda işlenir ve detaylandırılır. Bu bağlamda Kur'an'da yer verilen insan doğasındaki bu eğilimler, insan davranışlarına yön veren güdü ve meyiller aşağıdaki tabloda sınıflandırılmıştır.

Tablo 1 İnsanın Güdü ve Meyilleri ve Kur'an'da Geçen İlgili Ayetler

Güdü ve meyil	İlgili ayetler
İnsan mal ve servet biriktirmeyi çok sever.	89:20, 100:8
İnsan bir şeyi elde etme konusunda çok sabırsızdır.	21:37, 75:20-21
İnsan cimridir ve mal biriktirme sevgisine sahiptir.	17:100, 70:21
İnsan malının harcandığı takdirde tükeneceğinden korkar.	9:28, 47:37,
İnsan, nankör ve şükürsüzdür.	22:66, 30:33, 30:34
İnsan kendi malı ve servetiyle gururlanmayı sever.	3:14, 39:49
İnsan istediğinin hemen olmasını ister, cimri ve hasetçidir.	17:83, 70:19
İnsan gelecek kaygısına sahiptir, yaşlılığında geçiminin ve çocuklarının geçimlerini garantiye almak ister.	2:266, 4:9
İnsan elindeki kaynakların tükeneceğinden korkar, harcamak istemez.	17:100, 47:37

Bu özellikler, bireylerin ekonomik tercihlerinde adaletli, yardımsever veya zorba, bencil yaklaşımlarını şekillendirir. Bu noktada Kur'an'da ahlaki özellikler, olumlu (iman) ve olumsuz (küfr) olarak iki ana kategoride ele alınabilir. İzutsu'ya (2019) göre, bu kategoriler arasındaki karşıtlık, ahlaki değerlerin daha iyi anlaşılmasını sağlar. "İman" olumlu ahlaki meziyetlerin temelini oluştururken; "küfr" ise inkâr, nankörlük ve ahlaksızlık gibi olumsuz nitelikleri ifade eder.

Kur'an, iman ve küfr sahalarna ait özellikleri Őu Şekilde sıralar:

Tablo 2 İman-Küfr Alanlarına Dair Ahlaki Kavramlar

İman sahasına giren olumlu ahlaki özellikler	Küfr sahasına giren olumsuz ahlaki özellikler
Mümin	Kafir
Maruf	Münker
Hayr	Şerr
Tayyib	Habis
Helal	Haram
Müttakı	Fasık
Takva	Fucûr
Hidayet	Dalalet
Şükür	İsraf
Salih	Fesad

Kur'an, olumlu ahlaki özelliklerin vurgusunu artırmak için sıklıkla olumsuz niteliklerden bahseder. İzutsu, "küfr" kelimesinin kökeninin "örtmek" anlamına geldiğini belirtir ve bunun nankörlük ve inkâr gibi davranışlarla bağlantılı olduğunu ifade eder. İnsan, Allah'a minnettar davranmalı ve bu minnettarlığı fiilleriyle göstermelidir. Aksi halde, küfr kapsamına giren kibir, bencillik ve haddi aşma gibi olumsuz nitelikler, birey ve toplumu bozulmaya sürükler.

Kur'an'da ahlakın temel meseleleri üç ana başlıkta ele alınabilir: doğrunun ve yanlışın tabiatı, ilahi adalet ve güç ve özgürlük ve mesuliyet. Kur'an'da ahlakın temel meseleleri olarak ifade edebileceğimiz bu başlıklar, Kur'an'ın ahlaki sistematiğini anlamak için kritik bir öneme sahiptir.

- Doğrunun ve Yanlışın Tabiatı:** Kur'an, doğru ve yanlış kavramlarını maruf, hayr ve birr gibi olumlu ahlaki değerlerle açıklarken, adaletin emredildiği ve adaletsizliğin kınandığı bir sistem sunar. Maruf (iyilik) ve münker (kötülük), bireyin toplumsal sorumluluklarını tanımlar. Hayr (iyilik) ve şerr (kötülük) ise, bireysel ve toplumsal faydayı gözetten bir değerler bütününe ifade eder (Abdul Rahim, 2020). Kur'an, ahlaki normları bireyden topluma kadar her düzeyde bir denge içinde açıklar.
- İlahi Adalet ve Güç:** Kur'an'da ilahi adalet, ahlaki düzenin temel taşıdır. Adalet, toplumsal ilişkilerde hakkaniyetin sağlanması ve bireylerin sorumluluklarını yerine getirmesi gerektiğini vurgular. İlahi güç ise, insanın yeryüzündeki sorumluluklarını anlamlandırır. Kur'an'da adaletsizlik, toplumsal bozulmanın kaynağı olarak kınanır ve bu durum, fesad (bozulma) kavramıyla ilişkilendirilir. İlahi adaletin tesis edilmesi, ekonomik ve sosyal düzenin istikrarını sağlar (Draz, 2009).
- Özgürlük ve Mesuliyet:** Kur'an, insanın özgür iradeye sahip olduğunu ve bu iradenin ahlaki sorumlulukla dengelemesi gerektiğini belirtir. İnsanın yaptıklarından hesap vereceği anlayışı, ahlaki davranışların temel motivasyonunu oluşturur. Bu bağlamda niyet, bilinçli ve iradeli bir davranışın özüdür. Niyet, yalnızca fiilin meşruiyetini değil, aynı zamanda eylemin ahlaki boyutunu da belirler. Draz (2018), ahlaki eylemin bilinç, gönüllülük ve niyet gerektirdiğini ifade eder.

Muhammed Abdullah Draz'ın ahlak sistemi, beş temel bileşenden oluşur: yükümlülük, sorumluluk, müeyyide, niyet ve çaba/gayret.

Kur'an'daki ahlak yasası, bireylerin ekonomik davranışlarını, toplumsal düzeni ve birey-toplum ilişkisini düzenlemeyi amaçlayan bir çerçeve sunar. Draz'ın ortaya koyduğu yükümlülük, sorumluluk, müeyyide, niyet ve çaba gibi unsurlar ekonomik faaliyetlerin ahlaki boyutlarını açık bir şekilde ortaya koyar. Bu unsurlar birbiriyle sıkı bir şekilde bağlantılıdır ve bireyin ahlaki davranışlarını belirler. Ayrıca bu unsurlar arasında bir denge ve bütünlük sağlanması, Kur'an'da ideal bir toplumun tesis edilmesinin ön koşulu olarak gösterilmektedir (Draz, 2018).

Örneğin, yükümlülük bireylerin ekonomik faaliyetlerinde sadece kişisel kazancı değil, toplumsal faydayı da gözetmesini gerektirir. Kur'an, adaletin sağlanmasını, sözleşmelere uyulmasını ve ölçüde hile yapılmamasını yükümlülük kavramının önemli bir boyutu olarak sunar (16:90; 55:7-9). Bu yükümlülük, bireyin sorumluluğu ile desteklenir ve bireyin her eylemi için hesap vereceği bilinciyle şekillenir.

Müeyyide, Draz'ın sistematiginde ahlaki yükümlülüklerin yerine getirilmemesi durumunda doğacak yaptırımları ifade eder. Bu yaptırımlar yalnızca dışsal cezalar değil, aynı zamanda vicdan azabı gibi içsel tepkileri de kapsar. Draz'a göre müeyyideler, ahlak yasalarının etkili olmasını ve bireyin davranışlarının bir disipline sahip olmasını sağlar. Müeyyide kavramı, bireyin:

- Vicdani bir hesaplaşma ile yaptığı hatayı fark etmesi,
- Tövbe ve pişmanlık duygusuyla eylemlerini düzeltmesi,
- Sonuç olarak ahlaki ve manevi anlamda bir yenilenme sürecine girmesini içerir.

Kur'an'da müeyyide, sadece dünyevi sonuçlarla sınırlı değildir; bireyin ahirette hesap vereceğine dair iman da ahlaki yükümlülüklerin yerine getirilmesini sağlayan bir yaptırım mekanizmasıdır. Draz'a göre, müeyyide kavramı ahlaki sistemin dinamizm kazanmasını sağlar. Bireyin niyet ve çaba boyutlarını harekete geçirerek, yanlışların farkına varmasını ve bunları düzeltmesini mümkün kılar. Bu anlamda müeyyide, Kur'an'daki ahlaki ve ekonomik düzenlemelerin uygulanabilirliğini ve sürdürülebilirliğini sağlayan bir mekanizmadır.

Niyet, ekonomik faaliyetlerin ahlaki bir zemine oturtulmasını sağlayan kilit unsurlardan biridir. Kur'an, ekonomik kazanımların yalnızca maddi birer hedef olarak değil, Allah'ın rızasını kazanmaya yönelik birer araç olarak görülmesini öğütler (2:272). Bu çerçevede, bireylerin mal biriktirme hirsından uzaklaşarak, infak ve zekât gibi toplumsal dayanışmayı artıran davranışlara yönelmeleri teşvik edilir.

Son olarak, çaba ve gayret, ekonomik hedeflere ulaşmada bireylerin kararlılıkla hareket etmesini ancak bunları ahlaki sınırlar içinde yapmasını öngörür. Draz'a göre çaba, ahlaki bir hedefe ulaşmak için bilinçli ve azimli bir mücadeleyi ifade eder. Kur'an'da bu, bireyin helal kazanç için çalışması ve elde ettiği maddi varlıkları toplumsal dayanışma doğrultusunda kullanması gerektiği şeklinde açıklanır (2:195; 62:10). Bu bağlamda çaba ve gayret, bireyin hem kendi refahını hem de toplumsal faydayı gözetken bir denge içinde çalışmasını ifade eder. Kur'an'da geçen 'İnsan için ancak çalıştığının karşılığı vardır' (53:39) ayeti, emeğin ve azmin değerini vurgularken, bu çabanın ahlaki sınırlar çerçevesinde şekillenmesi gerektiğini hatırlatır. Draz'a göre bu bilinçli mücadele, bireyin maddi kazanımlarını sadece kendisi için değil, yoksulları gözeterek, infak ve zekât gibi mekanizmalarla toplumun yararına yönlendirmesiyle anlam kazanır. Bu ahlaki sorumluluk, bireyin dünyadaki çabalarının ahirette karşılığını görmesi inancıyla desteklenir ve çabanın sürekliliğini sağlayarak bireyin hayatı boyunca sorumlu, üretken ve bilinçli bir şekilde hareket etmesini teşvik eder.

Kur'an, bireylerin ekonomik faaliyetlerini yalnızca kişisel kazanç hedefiyle değil, toplumsal adaleti ve dayanışmayı gözeterek gerçekleştirmelerini öğütler. Bu bağlamda ahlaki sorumluluk, ekonomik ilişkilerin adalet ve denge içinde yürütülmesini sağlar. Kur'an'da vurgulanan ekonomik ilkeler, günümüz ekonomik sistemlerine ilham verecek nitelikte çok boyutlu bir yapı sergiler. Örneğin, infak ve zekât, servetin sadece belirli bir kesimde yoğunlaşmasını engelleyen, toplumsal adaleti tesis eden mekanizmalar olarak öne çıkar. İsrاف yasağı, kaynakların gereksiz tüketimini engellerken, sürdürülebilir bir ekonomik sistemin temel taşlarından biri olarak kabul edilebilir (7:31; 17:26-27). Kur'an'ın ekonomik düzenlemeleri, yalnızca bireylerin davranışlarını değil, aynı zamanda toplumsal kurumların işleyişini de şekillendiren bir dizi ilkeyi kapsar. Faiz yasağı (riba), ekonomik eşitsizliklerin ve sömürünün önlenmesini hedeflerken, adaletli gelir dağılımı ve toplumsal dayanışma gibi ilkeler, ekonomik refahın geniş kesimlere yayılmasını sağlar.

Özetlemek gerekirse Kur'an'ın ekonomik ilkeleri, ahlak ve adaleti merkeze alarak, günümüzde birey ve toplum arasındaki ekonomik dengesizliklere çözüm sunabilecek güçlü bir model oluşturmaktadır. Bu ilkelerin günümüz ekonomik sistemleri ile nasıl ilişkilendirilebileceği, çağdaş İslam ekonomisi literatüründe yeniden ele alınmaktadır. Bunlara dair bazı örnekler ve model önerileri bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

3. Analiz ve Tartışma: Kavramlar ve Sosyo-Ekonomik Modeller

Kur'an'da yer alan iktisadi ilkeler, İslam dini açısından sosyo-ekonomik hayatı düzenlemede kritik bir rol oynar. Bir önceki bölümde Kur'an'da ahlak ve ekonomi arasındaki ilişkiyi kavramsal ve ilkesel düzeyde ele aldık. Bu bölümde ise, bu ilkelerden hareketle türetilen faiz yasağına dayalı sistemler, dayanışma ekonomisi ve ortaklık temelli iş modelleri gibi sosyo-ekonomik yapıların çağdaş ekonomiyle nasıl bütünleşebileceğini tartışacağız.

İlerleyen satırlarda bu modellerden bazı örnekler ayrı ayrı ele alınarak, Kur'an'ın ahlak ve ekonomi konusundaki rehberliğinin pratik karşılıkları analiz edilecektir. Her model, kavramsal temelleriyle birlikte açıklanacak ve ekonomik uygulamalarla olan ilişkisi değerlendirilecektir. Örnek teşkil etmesi açısından Sabri Orman'ın (2010) ve M. Akram Khan'ın (2014, 2016, 2016) çalışmaları seçilmiştir. Bunlar yanında İslam Moral Ekonomisi (İslam Ahlak Ekonomisi) yaklaşımına ve aksiyonlarına da değinilecek ve İslam ahlak esaslarının iş ve çalışma alanlarına uygulanmasına dair tezler tartışılacaktır. Ayrıca yazarın kendi oluşturduğu örnekler üzerinde durulacaktır.

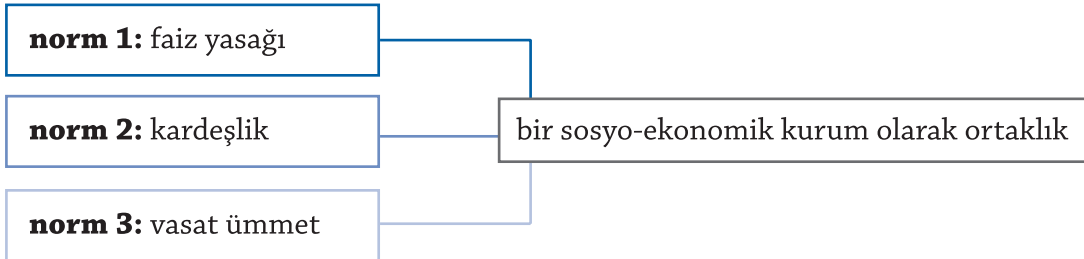
3.1 Sabri Orman'ın Sosyo-Ekonomik Yaklaşımı: Faiz Yasağı ve Adil Ortaklık Sistemi

Sabri Orman (2010), Kur'an ve iktisat ilişkisine makro düzeyde sistematik bir yaklaşım getirmiştir. Ona göre, Kur'an'a bir iktisatçı gözüyle bakmak, ekonomik meselelerin daha doğru yorumlanmasını sağlar. Faiz yasağını merkezine alan Orman, bu yasağın toplumsal ve ekonomik etkilerini analiz ederken kardeşlik (Hucurat 10) ve vasat ümmet (Bakara 143) ilkelerine vurgu yapar. Faizli kredi mekanizması, ekonomik eşitsizliklere ve sınıfsal ayrılmalara yol açarken; ortaklık müessesesi gelir adaletini ve toplumsal dayanışmayı sağlar.

Yazar, faiz yasağını ekonomik, sosyal ve siyasi açılardan analiz ederek teorik bir çerçeveye oturtmaya çalışır. Ona göre, faize dayalı kredi mekanizması, varlık sahiplerinin sermaye ve varlıklarıyla olan bağlarını koparır. Bu durum, ekonomik ve sosyal ilişkilerde derin bir kopuşa yol açar. Finansal piyasalar incelendiğinde, fon arz edenlerin çoğunlukla orta ve düşük gelire sahip geniş kesimler, fon talep edenlerin ise varlıklı ve üst sınıftan azınlık bir grup olduğu görülür. Bu mekanizma, sınıflı bir toplum yapısını doğurur ve yoksullar çoğunlukta, zenginler azınlıkta olacak şekilde bir toplumsal hiyerarşi oluşturur.

İslam'ın öngördüğü "kardeşlik" ve "vasat ümmet" ilkeleri ise, gelir ve servetin daha adil dağıldığı, sınıf farklılıklarının minimal olduğu bir toplumu gerektirir. İktisadi alanda bunun karşılığı, tarih boyunca Müslümanların uyguladığı "ortaklık müessesesidir." Ortaklık modeli, işçi-işveren ilişkisi yerine ortakların birlikte çalışmasını sağlar. Böylece, maddi ve manevi açıdan birbirinden etkilenen ortaklar arasında güçlü sosyal bağlar kurulur ve sınıfsal yapı tasfiye edilir (Orman, 2010).

Aşağıdaki şekil, Sabri Orman'ın faiz yasağından ortaklık modeline uzanan sosyo-ekonomik yaklaşımını özetlemektedir. Şekilde, İslam iktisadının üç temel normu ele alınmıştır: faiz yasağı (ekonomik boyut), kardeşlik ve vasat ümmet (sosyal boyut). Bu normlar, bireyler arasında işçi-işveren ilişkisini dönüştüren ve ekonomik adaleti hedefleyen bir sistem olan ortaklık kurumunu desteklemektedir. Orman'ın modeline göre bu yapı, sınıfsal ayrılmayı önleyerek adil bir gelir ve servet dağılımını mümkün kılmaktadır.

Şekil 1: Faiz Yasağından Ortaklığa: S. Orman'ın Sosyo-Ekonomik Modeli

Sabri Orman'ın yaklaşımını özetlemek gerekirse, faiz yasağı, kardeşlik ve vasat ümmet ilkeleri, faizli kredi mekanizmasının olmadığı, kapitalist işçi-işveren çelişkinin ortadan kalktığı bir ekonomik yapıyı öngörür. Bu yapı, gelir ve servetin adil dağıldığı, ayrıcalıklı üst sınıfların yerine geniş bir orta sınıfın yer aldığı bir toplumu hedefler. Dolayısıyla, faizin varlığı ile yokluğu, ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan tamamen farklı sistemler ve süreçler doğuracaktır.

† Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, "Alışverişi de faiz gibidir" demelerinden dolayıdır. Oysa Allah, alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyarak) faizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah'a kalmıştır. (Allah, onu affeder.) Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedi kalacaklardır. (2:275).

‡ Mü'minler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin. (49/10).

§ İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resül'ün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kıldı. (2/143).

3.2 M. A. Khan'da İlke ve Normlardan Sosyo-Ekonomik Bilgi Üretimi

Kur'an ayetleri, ilke, norm ve düzenleyici özellikleriyle sadece sosyal hayatı değil, teori oluşturma ve bilgi üretme süreçlerini de destekler. Bu bağlamda, Kur'an'dan hareketle geliştirilen metodolojik yaklaşımlar, ekonomi biliminin sınırlarını genişletirken ahlak, felsefe ve sosyoloji gibi sosyal bilimlerde de önemli açılımlar sağlar. Kur'an, yeryüzündeki düzeni ve insanın bu düzen içindeki konumunu açıklayan bir rehber niteliğindedir. Bu nedenle, Kur'an'a bir bilgi kaynağı olarak başvurmak, ahlak-ekonomi yasalarını ve bunlar arasındaki ilişkileri keşfetme fırsatı sunar (Khan, 2014, 2016).

M. Akram Khan, İslam ekonomisini sosyal bilim mantığı içerisinde inceleyen bir metodoloji sunar. Khan'a göre Kur'an'daki pozitif ekonomi ifadeleri, yanlışlama yöntemi kullanılarak analiz edilebilir. Kur'an'ın belirli norm ve yasaları ifade ederken kullandığı "şöyle davranırsanız, şu karşılığı alırsınız" türündeki anlatımlar, neden-sonuç ilişkilerinin keşfedilmesini sağlar. Bu yöntem, Kur'an ayetlerinde yer alan ekonomik yasaların teorik düzlemde anlaşılması ve test edilmesini amaçlar (Khan, 2017, 2018).

Khan'ın metodolojisi şu aşamalardan oluşur:

- Ayetteki Neden-Sonuç İlişkisini Tespit Etmek:** Ayetlerde geçen kelimeler ve kavramlar incelenerek neden ve sonuç mekanizması tanımlanır.
- Hipotezlerin Oluşturulması:** Ayetlerde yer alan ifadelerden hareketle hipotezler oluşturulur. Bu hipotezler insan yorumuna dayandığı için yanlışlanabilir formatta olmalıdır.
- Kavramların Tüm Anlamlarını Derlemek:** Kavramların farklı anlamları incelenir ve her anlamın ayrı ayrı değerlendirilmesiyle geniş bir hipotez seti oluşturulur.
- Hipotezlerin Test Edilmesi:** Ampirik verilere dayalı testler yapılır ve geçerliliği olmayan hipotezler elenir. Böylece, ekonomik yasaların teorik ve pratik karşılıkları belirlenir.

Khan'ın örnek uygulaması (Khan, 2014, 2018) Bakara suresinin 276. ayetidir: "Allah, faizi mahveder, sadakaları ise bereketlendirir." Bu ayette geçen riba (faiz) ve mahk (mahvetmek) kavramlarının farklı anlam kümeleri analiz edilerek hipotezler geliştirilir. Örneğin bunu bir tablo yardımıyla şu şekilde gösterebiliriz:

Tablo 3 Kur'an'daki Farklı Kavram ve Anlamlarının Karşılaştırılması ve Hipotezler Geliştirilmesi: M. Akram

Kavram 1	Anlam	Kavram 2	Anlam
Örnek1 (riba)	A1: Faiz	Örnek2 (mahk)	B1: Azalmak
	A2: Artış		B2: Yok Olmak
	A3		B3
	A4		B4
	A5		B5
	A6		B6

Khan'ın Metodolojisi

Farklı anlam kümeleri, A1 x B1, A1 x B2, A1 x B3 şeklinde kombinasyonlarla analiz edilir. İki kavramın farklı anlamlarının karşılıklı olarak eşleştirilmesiyle toplam 36 farklı hipotez geliştirilebilir. Bu hipotezler gözden geçirilerek en makul ve veri toplamaya uygun olanlar seçilir. Ardından bu hipotezler ampirik testlere tabi tutularak doğruluğu veya yanlışlığı belirlenir (Khan, 2017, 2018).

Khan'ın önerdiği bu yöntem, İslam ekonomisini sosyal bilim mantığı çerçevesinde incelemeyi ve Kur'an ayetlerinden hareketle evrensel ahlak-ekonomi yasalarını keşfetmeyi amaçlar. Böylece İslam ekonomisinin teorik yapısını sistematik şekilde inşa etmek mümkün hale gelir.

3.3 İslam Ahlak Esaslarının Ekonomik Yaşam ve Çalışma Alanlarına Yansımaları

İş ahlakı, bireyin iş ve çalışma hayatında uygulaması gereken ahlaki ilkeler bütünüdür. Bu ilkeler, üretimden tüketime, ticaretten çalışma koşullarına kadar ekonomik faaliyetlerin tümünü kapsar. İslam'da iş ve çalışma ahlakına özel bir önem verilmesinin nedeni, ekonomik faaliyetlerin yalnızca maddi değil, manevi bir boyut da taşımasıdır. İslam'a göre bireyin her fiili, dünya hayatının yanı sıra ahiret sorumluluğu açısından da bir anlam taşır. Çalışmak, İslam'da ibadetle ilişkilendirilen bir eylemdir. Namaz gibi ibadetler iş saatlerini şekillendirirken, çalışmak da dinin bir parçası ve ahlaki bir zorunluluk olarak kabul edilir. İslam'da bireyin helal kazançla kendisini ve ailesini geçindirmesi, iş ahlakının en temel ilkesidir. Bu çaba, bireyin başkalarına muhtaç olmamasını ve toplumsal dayanışmaya katkıda bulunmasını sağlar. Aynı zamanda, çalışanın işine saygı duyması, elinden gelenin en iyisini yapması ve sorumluluklarını yerine getirmesi dini bir zorunluluktur. Sonuç olarak, bireyin helal kazanç elde etmesi, yalnızca ekonomik bir gereklilik değil, aynı zamanda ahlaki ve dini bir görevdir. İslam, bireyin hayatını devam ettirebilmesi için gerekli olan çalışmayı, ibadet kadar değerli kabul eder (Kalın & Nasr, 2005; Nasr, 2009). İslam iş ve çalışma ahlakının temeli, bireyin helal kazanç çerçevesinde asgari geçimini sağlamasına dayanır. Helal rızık, dinin helal-haram sınırlarına riayet etmeyi ve bu ahlaki ilkeleri iş hayatına yansıtmayı zorunlu kılar. Meşru yollardan elde edilen kazanç, haksız kazanç kapılarını kapatarak toplumsal adaleti destekler.

İslam'da iş ahlakı, ölçüde adalet, emanete riayet, kanaatkârlık ve hak gözetme gibi erdemleri vurgular. Buna karşılık rüşvet, israf, faizcilik ve hırsızlık gibi davranışlar kesinlikle yasaklanmıştır (Çağlayan, 2014). Müslüman bireyin iş hayatında ölçülülük, adalet, güven ve liyakat gibi temel etik değerleri gözetmesi beklenir. Bu çerçevede yardımlaşma, sevgi ve güven gibi değerler iş ahlakını tamamlar (Yaran, 2016, s. 161).

İslami iktisadi yükümlülükler, "kazanma ve üretim" ile "harcama ve tüketim" alanlarını kapsar. Bilgi sahibi olmak, haramdan kaçınmak ve hakları gözetmek, kazanma ve üretim aşamasının temel ilkeleridir. Harcama ve tüketim aşamasında ise lüks ve israftan kaçınmak, cömertlik ve infakta bulunmak, dürüstlük ve güvenilirlik gibi ilkeler öne çıkar (Yaran, 2016, ss. 153-154).

İslam ahlak ekonomisinin temel aksiyonları, iş ve çalışma ahlakını düzenleyen unsurlar olarak da ele alınmaktadır. Naqvi'nin (1981) tevhid, denge (adalet), özgür irade ve sorumluluk olarak tanımladığı dört temel aksiyoma ek olarak ihsan kavramı da önemli bir aksiyon olarak yer almaktadır. Beekun'a (2004, s. 36) göre ihsan, 'hiçbir yükümlülük altında olmadan başkalarına iyilikte bulunmak' anlamına gelir.

Bu aksiyonların iş ve çalışma ahlakına uygulanışını aşağıdaki tablo yardımıyla özetlemek mümkündür. Aşağıdaki tablo, İslam ahlakının temel aksiyonlarının iş ve çalışma ahlakındaki uygulamalarını somutlaştırmaktadır:

Tablo 4 İslam Ahlak Esaslarının İş ve Çalışma Alanlarına Uygulanması

Tevhidin İş Ahlakına Uygulanması	<ul style="list-style-type: none"> • Çalışanlar, müşteriler ya da paydaşlar arasında ayırım gözetilmez. • Ahlak dışı işlerle iştigal edilemez. • Mal emanettir, tamahkârca biriktirilemez.
Muvazenenin İş Ahlakına Uygulanması	<ul style="list-style-type: none"> • Ölçü ve tartıda dürüstlük • İşlerde adalet ve denge gözetilir.
Bir söz ve akit verildikten sonra buna uyma zorunluluğu vardır.	<ul style="list-style-type: none"> • Sözleşme, akit yapma özgürlüğü vardır. • Bir söz ve akit verildikten sonra buna uyma zorunluluğu vardır.
Sorumluluğun İş Ahlakına Uygulanması	<ul style="list-style-type: none"> • Herkesin ahlaksız davranması, kişinin ahlak dışılığına mazeret olamaz. • "Herkes yaptığı işin rehinidir."
İhsanın İş Ahlakına Uygulanması	<ul style="list-style-type: none"> • İhtiyaç sahibine ihsanda bulunmak. • Borçluya ihsanda bulunmak. • Satılan malı geri iade almak da ihsandır.

Kaynak: (Beekun, 2004, ss. 36-45)

İslam ahlak inanç ve esaslarına göre şekillenen kurumsal yapılar oldukça çeşitlidir. Bu yapılar arasında öncelikle İslami finans

ve bankacılık kurumları sayılabilir. Bunun yanı sıra mikrofinans kapsamındaki tasarrufa dayalı finans kurumları, kooperatifler, yardımlaşma sandıkları, kitle fonlaması ve girişim sermayesi gibi yapılar örnek olarak verilebilir. Tarihsel olarak da zekât kurumları, vakıflar, fütüvvet ve ahilik teşkilatı, İslam ahlak esaslarının doğrudan bir yansıması olarak dayanışma ve yardımlaşma kurumları şeklinde oluşturulmuştur. İslam ahlak sistemine dayalı bu kurumlar, yoksulluğu azaltmak, adaleti sağlamak ve toplumsal dayanışmayı artırmak gibi olumlu etkiler doğurur (Geçit, 2009; Orhan, 2021).

İslam ahlak sisteminin iş ve çalışma hayatında sunduğu ilkeler, bireyin sorumluluk bilincini geliştirirken toplumsal adaleti de tesis etmeyi hedefler. Bu ilkeler, sadece ekonomik başarıyı değil; aynı zamanda manevi tatmini ve sürdürülebilir bir refah düzeyini de sağlayarak modern ekonomik sistemlere ilham verebilecek niteliktedir.

İslam ahlak ekonomisinin dayandığı temel aksiyomlar, bireyin iş ve çalışma hayatındaki davranışlarını şekillendirirken, ekonomik sistemin adalet ve denge üzerine kurulmasını sağlar. Bu aksiyomların detaylı açıklamaları ve sistematik bir İslam ekonomik modelinin inşasına yönelik değerlendirmeler, "İslam Ahlak Ekonomisinin Kuramsal Temelleri" başlığı altında ele alınacaktır.

3.4 İslam Ahlak Ekonomisinin Kuramsal Temelleri: Aksiyomlar ve Sistem İnşası

İslam ekonomik sisteminin temeli, İslam ahlakına ve İslam ahlak sistemine dayanmaktadır. Aksiyomlar, İslam ekonomik sisteminin teorik çerçevesini oluştururken, bunların uygulanabilirliği bir sonraki aşamada pratik boyutlarıyla ele alınacaktır. Aksiyomlar, sadece bir teorik çerçeve değil, aynı zamanda bireysel ahlak ile toplumsal düzenin inşasını birleştiren temel unsurlardır. Bu çerçevede aksiyomlar, bireylerin ahlaki seçimlerinden ekonomik ve sosyal politikaların tasarımına kadar çok boyutlu bir bağlam sunar. Bu, İslam ahlak ekonomisini modern ekonomik modellerden farklı kılan en önemli özelliklerden biridir.

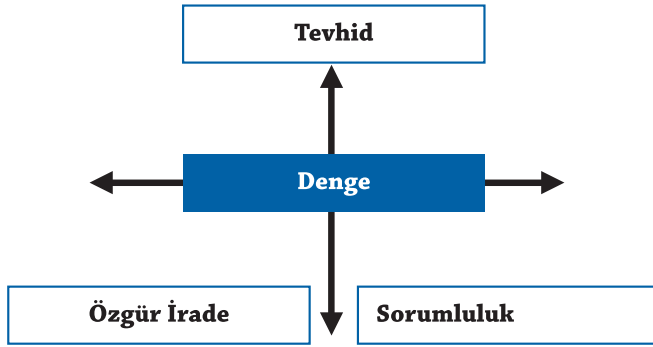
Bu sistemin hayata geçirilmesi için öncelikle aksiyomlar kümesinin oluşturulması gerekir. Aksiyom, doğru olduğu herkes tarafından kabul edilen temel bir önerme anlamına gelir. Yeni teoriler ve ispatlar elde etmek için kullanılan aksiyomlar, bir sistemin indirgenemez en küçük parçalarıdır. Bu bağlamda aksiyomlar, akıl yürütme ve muhakemenin başlangıç noktası olarak kabul edilir (Karadoğan, 2017).

Sistemin işleyiş mekanizmasını oluşturacak yeterli aksiyom belirlendiğinde, sistemin genel hatlarını tanımlamak da mümkün hale gelir. Aksiyomatik yöntem, modern ekonomi teorilerinden farklı olarak, ahlaki temeller üzerine inşa edilerek birey ve toplum arasındaki ilişkileri ahlaki bütünlük içinde ele almayı amaçlar. Bu yöntem hem bireysel hem de toplumsal düzeyde ekonomik sistemin işleyişine rehberlik eder. İlk aşamada "tümevarım" yöntemi işler; ardından aksiyomların ışığında sistemi işlevsel hale getirecek politikalar ve uygulamalar tasarlanır. Bu politikaların ve uygulamaların geçerlilik ve meşruiyeti aksiyomlara dayanır. Sonuç olarak, "aksiyomatik yöntem" hem bir bütünlleştirme hem de bir reddetme mekanizması olarak işlev görür (Karadoğan, 2017).

İslam ahlak ekonomisine imkân veren İslam ahlak tasavvurunun indirgenemez dört aksiyomu bulunmaktadır. İnsanın tabiatına ve insanın toplumsal rolüne ilişkin ve İslam'a has bu aksiyomlar; *tevhid*, *denge* (adalet ve *ihsan*) özgür irade ve sorumluluktur. Bu aksiyomlar, insan hayatının ahlaki, sosyal, ekonomik ve siyasal ilişkilerini tamamlar ve tüm insan faaliyetlerinin dikey ve yatay boyutlarını oluşturur ve düzenlerler (Naqvi, 1985, 2014, 2018, 2019b, 2019a). Bu aksiyomların içerdikleri anlamları şu şekilde özetleyebiliriz:

- **Tevhid:** İnsan hayatının birliği ve bütünlüğünü ifade eder. Bireyin davranışlarının, yaratıcı ile kopmaz bir bağ içinde sürdürülmesini sağlayan bu aksiyom, insanın ekonomik, siyasal ve toplumsal görünüşlerini bütünlükte düzenler (Karadoğan, 2017).
- **Denge (Adalet ve İhsan):** Evrendeki her şeyin bir denge ve mizan içinde yaratıldığı fikrini temsil eder. Toplumsal uyumun sağlanması, adaletin tesisi ve sosyal adalet, bu aksiyomun temel hedefleridir (Karadoğan, 2017).
- **Özgür İrade:** Allah'ın insana bahsettiği seçim özgürlüğüne dayanır. Ancak bu özgürlük, ilahi sınırlarla anlam kazanır. Özgür irade, bireyin sorumluluklarını artırarak, onun seçimlerinin sonuçlarına katlanmasını sağlar (Naqvi, 2014).
- **Sorumluluk:** Özgür iradeyi dengeleyen bu aksiyom, bireye ahlaki bir yükümlülük getirir. Sorumluluk taşımayan özgürlük, bireyi ve toplumu zarara uğratabilir; ancak dengeli bir özgürlük, bireyin kurtuluşunu ve toplumsal uyumu destekler (Karadoğan, 2017).

Tevhid aksiyomu, bireysel eylemlerle ilahi irade arasında bir bağ kurarken denge aksiyomu toplumsal ilişkilerin adalet temeline şekillenmesini sağlar. Bu aksiyomların ilişkilerini ve ekonomik sistem içindeki rollerini görselleştirmek için, tevhidin dikey, dengenin yatay bağları temsil ettiği; sorumluluk ve özgür iradenin ise dengenin alt düzleminde ilişkileri temsil ettiği bir model geliştirilmiştir (Şekil 2). Bu modelde tevhid, tüm aksiyomların temelini oluşturan en üst düzey ilke olarak yer alırken, denge, sorumluluk ve özgür irade arasında kurulan yatay bağlar, bir sistemin işleyişindeki tamamlayıcı unsurları ifade etmektedir.

Şekil 2: İslam Ahlak Ekonomisinin Temel Aksiyomları ve Sistematik İlişkileri

Şekilde görüldüğü gibi tevhid, bireysel ve toplumsal eylemleri birleştiren dikey bir hat sunarken denge, tüm aksiyomlar arasında merkezi bir konumda yer alır ve yatay bir bağlantı sağlar. Tevhidin bireysel sorumlulukları beslemesi, dengenin ise bu sorumlulukları toplumsal bir düzeye taşıması, sistemin hem birey hem de toplum düzeyinde işlerliğini sağlar. Sorumluluk ve özgür irade ise bireysel davranışların toplumsal uyum ve adaletle nasıl bağlantılı olduğunu gösterir. Bu yapı, bireyden topluma, bireysel eylemlerden kurumsal yapıya kadar tüm boyutları bir arada ele almayı kolaylaştırır ve İslam ahlak ekonomisinin kuramsal temellerini somut bir şekilde anlamamızı sağlar.

Bu şekilde oluşturulan aksiyomlardan sonra, bu ahlak setinin tanımladığı İslam ahlak ekonomisi ve sisteminin sistemsel özellikleri olacaktır. Buna göre, “iktisadi olarak hedefler; toplumsal adalet, tümel eğitim, ekonomik büyüme ve istihdamın maksimize edilmesi olarak belirlenmiştir” (Naqvi, 2014, 2019b). Ayrıca faizin kaldırılması, adil bir toplum oluşturmanın en önemli adımlarından birisidir. Dolayısıyla, faizin kaldırılmasıyla birlikte gerekecek bütün düzenlemeler, politikalar ve oluşturulacak kurumlar aksiyomlar setine göre belirlenecektir.

Özelde bir sistemin sahip olması gereken özellikler; bir değer sistemi, kurucu aksiyomlar, işlevsel prensip ve mekanizmalar, özel metodoloji ve fonksiyonel kurumlardır (Asutay, 2014, 2016, 2017). Bir İslam politik ve ahlak ekonomisi tüm bu unsurlara sahiptir. Değerler sistemi Kur’an ve sünnet merkezlidir. Naqvi’nin dört aksiyomu, İslam ahlak ekonomisinin temel taşlarını oluştururken bu aksiyomların uygulamada daha geniş bağlamlarda ele alınması gerektiği görülmüştür. Mehmet Asutay’ın çalışmaları, Naqvi’nin teorik çerçevesini genişleterek, sistemin sürdürülebilirlik, dayanışma ve hukuki boyutlarına odaklanan yeni aksiyomlar sunar.

Bu yaklaşıma göre kurucu aksiyomlar ise, Naqvi’nin dörtlü aksiyom setine ilave olarak (tevhid, denge, özgür irade ve sorumluluk) *rububiyet*, *tezkiye*, *hilafet* ve *şeriatın maksatlarıdır*. Mehmet Asutay, Naqvi’nin dört aksiyomuna ilave olarak bu aksiyomları sistematik bir çerçeveye dahil etmiştir.

Bu genişletilmiş aksiyomlar, İslam ekonomik sistemine daha kapsamlı bir bakış sunar:

- Rububiyet: Ekonomik ve sosyal hayatın farklı bileşenleri arasında uyumu temsil eder. Dengeli ve sürdürülebilir büyüme bu aksiyomun temel amacıdır (Asutay, 2014).
- Tezkiye: Davranışların arındırılması ve gelişimi ifade eder. Birey, toplum ve ekonomik çevrede uyumu sağlayarak manevi büyümeyi teşvik eder (Aksak & Asutay, 2015).
- Hilafet: Bireyin yaratıcı karşısındaki sorumluluğunu ve yeryüzünde iyiliği yayma görevini ifade eder. Dayanışma, sürdürülebilir tüketim ve mütevazı yaşam bu aksiyomun yansımalarıdır (Asutay, 2013, 2014).

- Şeriatın Maksatları: İslam ekonomik faaliyetlerinin hukuki ve ahlaki temellerini oluşturur. Bu aksiyom, ekonomik faaliyetlerin insan refahına hizmet etmesi gerektiğini vurgular (Asutay, 2013).

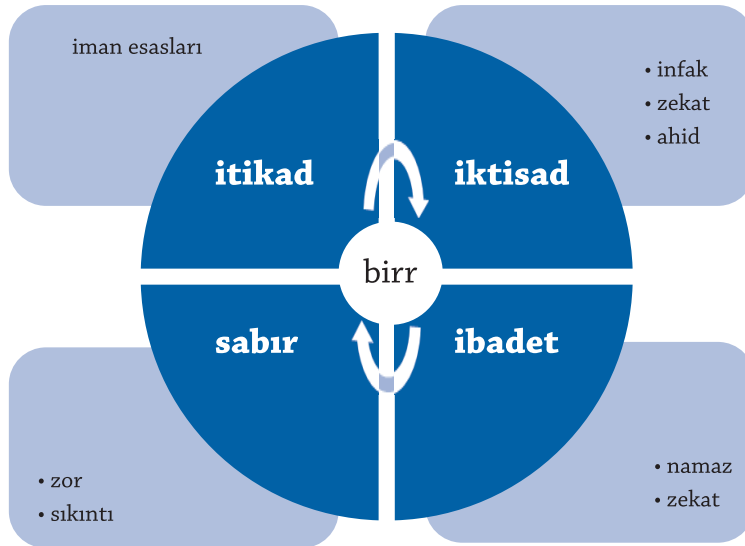
Bu aksiyomlar, İslam ekonomisinin ahlaki temelini oluştururken, ticaret, iş ve çalışma ahlakı gibi alanlara doğrudan yansır. Bireyler, ahlak eksenli bir ekonomik sistem içinde çalışırken hem bireysel kimliklerini korur hem de toplumsal dayanışmayı güçlendirir.

İslam ahlak ekonomisi, aksiyomlara dayalı bir sistemle birey ve toplum arasında güçlü bir bağ kurmayı hedefler. Aksiyomların bireysel ve toplumsal hayattaki uygulamaları, Kur'an'ın rehberliğiyle şekillenen temel ilkelerle somutlaşır. Bu bağlamda, *birr* ayeti bu aksiyomların bireysel ve toplumsal bağlamdaki yansımalarını kapsamlı ve bütüncül bir şekilde açıklamak için güçlü bir örnek sunar.

3.4 Birr Ayeti ve Ahlaki Dönüşüm

Birr ayeti (Bakara, 177), İslam ahlakının bireysel ve toplumsal düzlemde nasıl somutlaştığını ve nasıl somutlaşması gerektiğini açıklayan önemli bir rehberdir. Bu ayet, iman esasları ile ekonomik yükümlülükler, ibadet ve ahlaki sorumlulukların iç içe geçtiği bütüncül bir yaklaşımla sunulmuştur. "*Birr*" kelimesi, saf ve gerçek iyilik anlamına gelirken; ihsan, itaat ve doğruluk gibi kavramlarla da ilişkilidir. Bu kapsamda, *birr* ayeti bireyin ahlaki sorumluluklarını toplumsal adalet ve dayanışma ekseninde ele alır.

Ayetin vurguladığı temel noktalar arasında, bireysel davranışların toplumsal yapıya olan etkisi ön plandadır. İman, ibadet ve ahlaki değerler arasındaki bu ilişki, bireylerin sorumluluk bilinciyle hareket ederek, toplumu daha adil ve uyumlu bir hale getirme çabasını teşvik eder. Bu noktada, "*birr insanı*" kavramı, bireysel ahlakın toplumsal dayanışma ile nasıl bütünleştiğini ifade eder (Toksarı, 1992).

Şekil 3: *Birr* Ayetinin (Bakara 177) İşleniş Aşamaları ve Döngüsü

Birr ayetinin ekonomik ve sosyal boyutları, bireylerin ahlaki sorumlulukları ve toplumsal rollerine dair önemli bir perspektif sunar. Ayet, bireyin kazancını helal yollardan sağlaması, ihtiyaç sahiplerine yardım etmesi ve toplumsal dayanışmayı artıran davranışlarda bulunması gerektiğini öğretir. Aynı zamanda, bireyin ekonomik faaliyetlerinde ölçülülüğü ve adaleti gözetmesi, ahlaki değerlerin ekonomik süreçlere taşınmasını sağlar.

Bu bağlamda ayet; bireyin olumsuz güdü ve meyillerinden sıyrılarak yeryüzünde iyilik, adalet ve yardımlaşmayı yaygınlaştırmasını ister. Bu, bireysel ahlakın toplumsal ahlaka dönüşümünü ve ekonomik sistemin bu dönüşümle nasıl şekillenebileceğini anlamak açısından oldukça önemlidir. Toplumsal inşa, bireyin sadece kendini değil, çevresini de dönüştüren ahlaki bir tutum sergilemesini gerektirir. İç içe geçen yapıda iman esasları (itikad) ile bireyin ekonomik yükümlülüklerinin (infak, zekât, ahid) ve ibadetlerinin (namaz, zekât) nasıl dengeleneceği ortaya konulmaktadır. Sabır kavramı da bireyin zor ve sıkıntılı durumlar karşısında ahlaki ve ekonomik yükümlülüklerinden vazgeçmemesini ifade eder (Şekil 3).

Birr ayeti, tevhid, denge, özgür irade ve sorumluluk gibi temel aksiyomların bireysel ve toplumsal hayatta nasıl somutlaştığını ortaya koyan güçlü bir örnektir. Ayetin rehberliği, bireysel davranışların toplumsal yapıyı nasıl etkilediğini ve bireylerin ekonomik sistemdeki rollerini nasıl şekillendirdiğini anlamamızı sağlar. Özellikle, tevhidin bireysel ahlakla toplumsal düzen arasındaki bağlantıyı kuran bir ilke olduğu; dengenin ise ekonomik süreçlerde adalet ve uyumu sağladığı ayette açıkça görülmektedir.

Birr ayeti, sadece bireysel değil, toplumsal dönüşüm açısından da önem taşır. Bu dönüşüm, bireyden topluma, toplumsal yapıdan ekonomik sistemlere kadar geniş bir çerçevede ele alınmaktadır. Ayet, bireyin sorumluluklarını yerine getirerek toplumsal düzenin iyileştirilmesine nasıl katkı sağlayabileceğini açıklar. Bu nedenle, *birr* ayeti, İslam ahlak ekonomisinin aksiyomlarına dayalı olarak, bireysel ahlaktan toplumsal düzene kadar uzanan bir çerçeve sunar.

Sonuç

İslam, insanın bireysel ve toplumsal hayatını düzenleyen, ahlaki değerleri merkezine alan bir inanç sistemidir. Bu sistemde ahlak, yalnızca bireysel davranışları değil, toplumsal yapı ve ilişkileri de şekillendiren temel bir unsurdur. İslam'ın topluma sunduğu ekonomik ve sosyal düzen, ahlak temelli bir yapı üzerine inşa edilmiştir. İnsan doğasındaki olumsuz güdü ve meyilleri kontrol altına alarak, bireylerin ve toplumların refahını artırmayı amaçlar. Ahlaki değerlerin bireyden topluma uzanan bu etkisi, İslam'ın ekonomi anlayışında da kendini göstermektedir.

İslam'da ahlak ve ekonomi arasındaki ilişki, Kur'an'da iman, ibadet, ahlak ve ekonomi kavramlarının bütüncül bir şekilde ele alınmasıyla somutlaşır. Bu bağlamda, ahlaki değerler sadece bireysel ibadet ve tutumları değil, aynı zamanda toplumsal dayanışmayı ve adaletin tesisini de içerir. Kur'an'da yer alan *birr* ayeti gibi temel ayetler, ahlaki değerlerin ekonomik faaliyetlerde nasıl işlev göreceğine dair rehberlik sunar. Bu ayetler, bireyin kendisi, toplumu ve yaratıcısı ile olan ilişkilerinin dengeli ve uyumlu bir şekilde sürdürülmesi gerektiğini vurgular.

Daha spesifik olarak, İslam ahlak ekonomisi, bireysel ahlak ile toplumsal yapıyı birleştiren kuramsal bir çerçeve sunmaktadır. Tevhid, denge (adalet ve ihsan), özgür irade ve sorumluluk aksiyomları bu çerçevenin temelini oluşturur. Bu aksiyomlar, bireylerin davranışlarını yönlendirirken, toplumsal düzeyde dayanışma ve adaleti sağlamayı hedefler. Tevhid, bireyin davranışlarını yaratıcı ile bütünleştirerek, ekonomik faaliyetlere manevi bir anlam kazandırır. Denge, bireysel ve toplumsal düzeyde uyumu ve adaleti temin ederken; özgür irade ve sorumluluk, bireylerin seçimlerinin sonuçlarını üstlenmelerini ve toplumsal faydayı gözetmelerini sağlar.

Bu aksiyomların ilişkileri, bireyden topluma, bireysel davranışlardan kurumsal yapılara kadar geniş bir yelpazede etkisini gösterir. Örneğin, İslam ahlak ekonomisi, bireylerin ahlaki gelişimini teşvik ederken, toplumsal düzeyde yoksullukla mücadele, ekonomik eşitsizliklerin azaltılması ve sosyal adaletin tesisi için bir çerçeve sunar. Bu bağlamda, İslam ahlak ekonomisi yalnızca teorik bir model değil, pratikte uygulanabilir bir sistemdir.

Makale genelinde, İslam ahlak ekonomisinin teorik temelleri, aksiyomları ve bunların bireysel ve toplumsal bağlamdaki yansımaları ele alınmıştır. Örnek uygulama olarak Kur'an'dan yola çıkarak iktisadi ve toplumsal mekanizmalara işaret edilmiştir. Bu çerçevede, İslam ahlak ekonomisinin, modern dünyada daha fazla görünürlük kazanması gerektiği, teorik çerçevelerin pratik uygulamalarla desteklenmesi gerektiği savunulmuştur. Uzun vadede, bu sistemin başarısı bireylerin ve kurumların ahlaki değerleri hayata geçirme konusundaki çabalarına bağlı olacaktır.

Sonuç olarak, İslam ahlak ekonomisi, bireysel ve toplumsal uyumun sağlanmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Ahlaki değerlerin ekonomik sistemlere entegre edilmesi, toplumsal refahı artırırken, bireylerin manevi gelişimini de desteklemektedir. İslam ahlak ekonomisi, alternatif bir ekonomik paradigma sunarak, birey ve toplum arasında güçlü bir bağ kurmayı hedefler. Bu sistem, modern ekonomik sistemlerin eksikliklerine karşı ahlaki ve insani bir çözüm sunma potansiyeline sahiptir.

Kaynakça / References

- Aksak, E., & Asutay, M. (2015). The Maqasid and the Empirics: Has Islamic Finance Fulfilled Its Promise. *Islamic Finance*, 1.
- Al-Daghistani, S. (2017a). Morality or Money? Democracy and Islamic Economic Predicaments. *Islam and Democracy (Poligraf)*, 22(85/86), 105-130.
- Al-Daghistani, S. (2017b). *The Making of Islamic Economics: An Epistemological Inquiry into Islam's Moral Economic Teachings, Legal Discourse, and Islamization Process* [Ph.D.]. Universiteit Leiden.
- Al-Daghistani, S. (2021). *Ethical Teachings of Abū Hāmid al-Ghazālī: Economics of Happiness* (1. bs). Anthem Press.
- Ali, A. J. (2014). The meaning and scope of business ethics in Islam. İçinde *Business Ethics in Islam* (1. bs, ss. 1-22). Edward Elgar Publishing.
- Al-Jarhi, M. A. (2020). *Ekonomik Analiz: İslami bir Perspektif I* (1. bs). Albaraka Yayınları.
- Asutay, M. (2013). Islamic moral economy as the foundation of Islamic finance. İçinde V. Cattelan (Ed.), *Islamic Finance in Europe: Towards a Plural Financial System* (1. bs, ss. 55-68). Edward Elgar.
- Asutay, M. (2014). İslam Ekonomisine Ekonomi Politik Bir Yaklaşım: Alternatif Bir Ekonomik Sistemi Sistemik Olarak Anlamak. İçinde S. Karadoğan (Ed.), *İslam Ekonomisi: Tamim ve Metodoloji Üzerine Tartışmalar* (1. bs, ss. 141-166). İslam Ekonomisi Enstitüsü Yayınları.
- Asutay, M. (2016). İslam Ekonomisinin Arzuları ve Gerçekleri Arasındaki Uzaklaşma: Farklılığı Azaltmaya Yönelik Bir Politik Ekonomi Yaklaşımı (Divergence between aspirations and realities of Islamic economics: A political economy approach to bridging the divide). *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 2(3).
- Asutay, M. (2017). İslam Moral Ekonomisinin İdeallerine Karşın İslami Finansın Gerçekleri. İçinde S. Karadoğan (Ed.), *İslam İktisat Düşüncesi: Birikim ve Yönelim* (1. bs, ss. 225-255). İslam Ekonomisi Enstitüsü Yayınları.
- Aydın, M. S. (1989). Ahlak. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 2, ss. 10-14). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahlak#2-islam-felsefesi>
- Beekun, R. I. (2004). *İş ahlakı* (1. bs). İGİAD.
- Beşer, A. H. (2014). Ahlakta İktisat: Ahlak-ı Alâî'de İktisadi Meseleler. *Turkish Journal of Business Ethics*, 7(1), 5-33. <https://doi.org/10.12711/tjbe.2014.7.1.0137>
- Çağlayan, H. (2014). İş Ahlakında İslam İnancının Rolü. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 10(19), 83-97.
- Çağrı, M. (2006). *İslam Düşüncesinde Ahlak* (3. bs). DEM Yayınları.
- Çağrı, M. (2011a). Tedbirü'l-medîne. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 40, ss. 259-260). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Çağrı, M. (2011b). Tedbirü'l-menzil. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 40, ss. 260-261). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Çağrı, M. (2011c). Tehzîbü'l-Ahlak. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 40, ss. 328-330). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Çağrı, M. (2019). *Ana Hatlarıyla İslâm Ahlakı* (12. bs). Ensar neşriyat.
- El-Ashker, A. A.-F., & Wilson, R. (2006). *Islamic economics: A short history*. Brill.
- eş-Şeybâni, İ. M., & es-Serahsi, Ş.-E. (2019). *Kitâbü'l-Kesb: İslam İktisadında Helal Kazanç* (M. Baktır, Çev.; 1. bs). Albaraka Yayınları.
- Geçit, S. M. (2009). *Ekonomi ve İnanç (Kur'an Ekseninde İktisadi Faaliyetin İnanç Boyutu)*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Ghazanfar, S. M. (2003). *Medieval Islamic economic thought: Filling the "great gap" in European economics*. RoutledgeCurzon.
- Ghazanfar, S. M. (2015). Skolastik İktisat ve Arap Âlimleri. İçinde S. M. Ghazanfar (Ed.), *Ortaçağ İslam İktisat Düşüncesi: Batı İktisadındaki "Büyük Kayıp Halka"nın Telifisi* (1. bs, ss. 27-47). Klasik Yayınları.
- Ghazanfar, S. M. (2020). Arap-İslam İktisadı. İçinde V. Barnett (Ed.), *Dünya İktisadi Düşünce Tarihi* (1. bs, ss. 367-389). Albaraka Yayınları.
- Ghazanfar, S. M., & Islahi, A. A. (2015). Bir Arap Skolastiğinin İktisat Düşüncesi: Ebû Hâmid el-Gazzâlî (450-505/1058-1111). İçinde S. M. Ghazanfar (Ed.), *Ortaçağ İslam İktisat Düşüncesi: Batı İktisadındaki "Büyük Kayıp Halka"nın Telifisi* (1. bs, ss. 49-76). Klasik Yayınları.
- Islahi, A. A. (2005). *Contribution of Muslim Scholars to Economic Thought and Analysis*. Jeddah: Scientific Publishing Centre (KAAU). http://www.kau.edu.sa/Files/320/Researches/47308_18779.pdf
- Islahi, A. A. (2019). Müslümanların Ekonomi Bilimine Katkıları. İçinde M. K. Hassan & M. K. Lewis (Ed.), *İslam ve İktisadi Hayat: Ana Konular ve Metinler* (ss. 19-39). İktisat Yayınları.
- Islahi, A. A., & Mahmood, S. A. (1997). *History of Economic Thought in Islam: A Bibliography*. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.617.2287&rep=rep1&type=pdf>
- Kalın, İ., & Nasr, S. H. (2005). Seyyid Hüseyin Nasr ile iş ahlakı, iktisadi faaliyet ve ekonomi-din ilişkileri üzerine. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 18(4), 485-490.
- Kallek, C. (1997a). *Asr-ı Saâdet'te yönetim-piyasa ilişkisi*. İz.
- Kallek, C. (1997b). Ebu Yusuf'un İktisadi Görüşleri. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 1, 1-18.
- Kallek, C. (1998). Hisbe. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 18, ss. 133-143). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Kallek, C. (2002a). Kitâbü'l-Emvâl. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 26, ss. 98-100). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Kallek, C. (2002b). Kitâbü'l-Harâc. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 26, ss. 101-104). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Kallek, C. (2004). *İslâm İktisat Düşüncesi Tarihi: Harâc ve Emvâl Kitapları* (2. bs). Klasik Yayınları.
- Karadoğan, S. (2017). Kitap Tanıtımı Ekonomi ve Ahlak. *Turkish Journal of Islamic Economics*, 4(1), 113-116. <https://doi.org/10.15238/tujise.2017.4.1.113-116>
- Khan, M. A. (2014). *What is Wrong with Islamic Economics? Analysing the Present State and Future Agenda*. Edward Elgar Publishing. <https://www.e-elgar.com/shop/gbp/what-is-wrong-with-islamic-economics-9781782544456.html>
- Khan, M. A. (2016). Methodology of Islamic theory building: More examples. *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 12(2).
- Khan, M. A. (2017). İslam Ekonomisinin Mevcut Durumu ve Gelecek Araştırmaların Yönü. İçinde S. Karadoğan (Ed.), *İslam İktisat Düşüncesi: Birikim ve Yönelim* (1. bs, ss. 257-293). İslam Ekonomisi Enstitüsü Yayınları.
- Khan, M. A. (2018). *İslam İktisadının Meseleleri: Güncel Durum ve Geleceğin Bir Analizi* (S. Karadoğan, Çev.; 1. bs). İktisat Yayınları.
- Naqvi, S. N. H. (1985). *Ekonomi ve Ahlak* (İ. Kutluer, Çev.; 1. bs). İnsan Yayınları.
- Naqvi, S. N. H. (2014). İslam Ekonomisinin Ahlaki Temelleri. İçinde S. Karadoğan (Ed.), *İslam Ekonomisi: Tanım ve Metodoloji Üzerine Tartışmalar* (1. bs, ss. 107-140). İslam Ekonomisi Enstitüsü Yayınları.
- Naqvi, S. N. H. (2018). *İslam, Ekonomi ve Toplum* (O. Maraşlı, Çev.; 1. bs). İktisat Yayınları.
- Naqvi, S. N. H. (2019a). *Ahlâklık Olmak ve İnsanın Esenliği Üzerine Görüşler: İslam İktisadına Bir Katkı* (1. bs). İktisat Yayınları.

Naqvi, S. N. H. (2019b). İslami Bir Ekonomik Modelin Veçheleri (S. Karadoğan, Çev.). İçinde S. Karadoğan (Ed.), *İslam İktisat Sistemi: Teori ve Politika* (1. bs, ss. 80-106). İslam Ekonomisi Enstitüsü Yayınları.

Nasr, S. H. (2009). İslami Çalışma Ahlakı. *İş Ahlakı Dergisi*, 2(3), 143-151.

Orhan, Z. H. (2021). *Türkiye’de Banka Dışı Finansal Kurumlar ve İslam İktisadı Açısından Değerlendirilmesi* (s. 41) [Araştırma Raporları]. İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı. <https://doi.org/10.26414/ur09>

Orman, S. (1999). Başlangıcından Osmanlı’ya iktisadî düşünce tarihinin İslâmî kaynakları. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 6, Article 6.

Orman, S. (2007). *Gazâlî’nin İktisat Felsefesi* (3. bs). İnsan Yayınları.

Orman, S. (2010). *İktisat, Tarih ve Toplum* (2. bs). Küre Yayınları.

Orman, S. (2013). Oikonomia’dan İlm-i Tedbir-i Menzil’e: İslam’ın Entelektüel Geleneğinde Medeniyetler Arası Bilgi Değişimi. İçinde R. Şentürk (Ed.), *Medeniyet Ve Değerler Açık Medeniyet — İstanbul Yaklaşımı* (1. bs, s. 21). İstanbul Ticaret Odası.

Orman, S. (2015a). İslam Entelektüel Geleneğinde İktisadi Boyutun Teşekkülü: Şeybani, Serahsi ve Kitabu’l Kesb (I). *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)*, 1, 1-35.

Orman, S. (2015b). İslam Entelektüel Geleneğinde İktisadi Boyutun Teşekkülü: Şeybani, Serahsi ve Kitabu’l Kesb (II). *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)*, 2, 23-67.

Orman, S. (2016). İslam Entelektüel Geleneğinde İktisadi Boyutun Teşekkülü: Şeybani, Serahsi ve Kitabu’l Kesb (III). *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)*, 1, 19-54.

Orman, S. (2019). *Medeniyet Analizi, Metametodoloji ve Metodoloji: “İslam Medeniyeti”nin Teşekkülünden Yeniden Teşekkülüne ve İslami İktisada* (1. bs). Albaraka Yayınları.

Tabakoğlu, A. (2013). *“İslâm İktisadı”na Giriş* (3. bs). Dergâh Yayınları.

Tabakoğlu, A. (2018). İktisat ve Ahlak. İçinde *İnsan, Ahlak ve İktisat* (ss. 30-123). Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları.

Toksarı, A. (1992). Birr. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 6, ss. 204-205). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Yaran, C. S. (2016). *Ahlak ve Etik* (2. bs), İstanbul: Rağbet Yayınları.

Çıkar Çatışması Beyanı | Supporting Institution

Bu çalışmanın yazarı, araştırma kapsamında herhangi bir çıkar çatışmasının bulunmadığını beyan etmektedir.
The author of this study declares no conflict of interest.

Destekleyen Kurum | Conflict of Interest Statement

Maruf Eğitim Araştırma ve Dayanışma Vakfı | Maruf Education Research and Solidarity Foundation

Teşekkür | Acknowledgment

Bu çalışma, İngiltere’de TÜBİTAK destekli doktora araştırma programı sayesinde gerçekleşmiştir. TÜBİTAK’ın sağladığı destek için teşekkür ederim. This study was conducted as part of a TÜBİTAK-funded doctoral research program in the UK. I am grateful to TÜBİTAK for their support.